

انقلاب اسلامی و مکتب سازی: نمونه موردی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی علی باقری دولت آبادی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۷

چکیده:

اکثر پژوهش‌های انجام شده در خصوص انقلاب ایران یا به تأثیرات سیاسی آن در داخل و یا بازتاب‌های آن در سطح منطقه توجه نشان داده‌اند. یکی از وجوه مغفول در این پژوهش‌ها نقشی است که انقلاب اسلامی ایران در مکتب سازی ایفا کرده است. پژوهش حاضر قصد دارد در ادامه پژوهش‌هایی که به بررسی آثار و پیامدهای انقلاب اسلامی پرداخته‌اند به یکی از ابعاد کمتر شناخته شده آن یعنی نقش مهمی که انقلاب اسلامی در مکتب سازی ایفا کرده است و یکی از مصداق‌های متاخر آن یعنی مکتب شهید سلیمانی بپردازد. سوال اصلی پژوهش این است که مکتب سازی در انقلاب اسلامی ایران چگونه شکل گرفت و مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی به عنوان نمونه متاخر آن، از چه خصوصیات و ویژگی‌هایی برخوردار است؟ فرضیه پژوهش به نقش امام خمینی (رحمه الله علیه) در مکتب سازی در انقلاب اسلامی اشاره کرده و مکتب شهید سلیمانی را ادامه آن مکتب معرفی کرده است. برای انجام پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی (اسنادی) استفاده گردید. یافته‌های پژوهش مکتب شهید سلیمانی را ادامه مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) معرفی نموده و آن را دارای خصوصیات زیر می‌داند: شهادت طلبی، شجاعت و شهامت، اخلاص و دینداری، آینده نگری، تکلیف گرایی، اخلاق مداری، خدمت رسانی به محرومان، دشمن شناسی و تمرکز بر هدف. یافته‌ها نشان می‌دهد تداوم انقلاب اسلامی مستلزم توجه بیشتر به بحث مکتب سازی و ترویج و گسترش مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) و شهید سلیمانی است.

واژگان اصلی: انقلاب اسلامی، مکتب سازی، امام خمینی (رحمه الله علیه)، شهید حاج قاسم سلیمانی.

مقدمه

قرن بیستم قرن انقلاب های بزرگ بود و یکی از مهمترین و بزرگ ترین این انقلاب ها، انقلاب اسلامی ایران به شمار می رود. انقلابی که آثار و پیامدهای سیاسی فرهنگی آن به درون این کشور محدود نماند و مرزهای منطقه جنوب غرب آسیا را نیز پشت سر گذاشت. به گونه ای که اکنون می توان تاثیرات انقلاب اسلامی را از جنوب شرق آسیا تا آمریکای لاتین مشاهده نمود. (Esposito, 1990) یکی از نکات قابل توجه درباره انقلاب اسلامی این است که برعکس آنچه دشمنان انقلاب تصور می کردند؛ گذر زمان نتوانست از آثار آن بکاهد و اگرچه در اینخصوص شدت و ضعف هایی مشاهده شد اما همچنان پیوستگی و تداوم داشته است. نمونه متاخر این تاثیرگذاری را در جنبش های اجتماعی شکل گرفته در منطقه جنوب غرب آسیا در سال ۲۰۱۱ می توان سراغ گرفت که رهبر معظم انقلاب اسلامی آن را «بیداری اسلامی» خطاب کرده و از برکات انقلاب اسلامی در منطقه خواندند. (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۴/۲/۲۶) جنبش هایی که هنوز در برخی از این کشورها همچنان بحرین و عربستان فعالانه دنبال می شود و شیعیان برای تغییر وضع موجود به مقابله با نظام های حاکم برخاسته اند.

بازتاب های انقلاب اسلامی در این سطح را اگرچه می توان در قالب اقدامات نهادی پس از انقلاب اسلامی بررسی کرد اما باید گفت این بازتاب ها گاه از سطح نهادی فراتر رفته و برخاسته از فعل و عملکرد مدیران، مسوولان و کارگزاران جمهوری اسلامی بوده است. در واقع همانگونه که رهبر معظم انقلاب اسلامی اشاره نمودند «این انقلاب در هیچ کجای جهان بی نام امام خمینی (رحمه الله علیه) شناخته شده نیست» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۶۸/۳/۲) برخی از بازتاب های انقلاب اسلامی به ویژگی های شخصیتی رهبران و کارگزاران آن بازمی گردد. به طور مشخص می توان گفت امام خمینی (رحمه الله علیه) نه تنها به رهبر انقلابیون در ایران تبدیل گردید بلکه رهبر معنوی و سیاسی تمام جنبش های اسلامی در دهه های گذشته بوده است. به عبارت دیگر افکار و اندیشه های امام خمینی (رحمه الله علیه) صرفاً در جهت اصلاح ساختار سیاسی ایران نبود و اصلاح کل جهان اسلام را هدف و نشانه گرفته بود. به نحوی که می توان گفت کلام امام حتی سه دهه پس از رحلت ایشان همچنان انعکاس مشکلات و دردهای روز جوامع اسلامی است. (فولادی، ۱۳۸۷) همین خصوصیت بارز امام خمینی (رحمه الله علیه) باعث گردید تا عاشقان و دلداگان ایشان در سراسر جهان به دنبال الگوگیری از مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) و شکل دادن نمونه های وطنی آن در کشورهای خود باشند. در جمهوری اسلامی ایران پس از رهبر انقلاب، یکی از بارزترین تجلی های این مکتب را در شهید سلیمانی می توان مشاهده کرد. شهیدی که کوچ ایشان

همانند رحلت امام خمینی (رحمه الله علیه) جمع گسترده ای از شیعیان و مسلمانان را در کشورهای مختلف داغدار کرد و از خون بر زمین ریخته شده آن شهید در عراق؛ گروههای متعدد مقاومت سربرآورد که خواستار اخراج آمریکا از این کشور و منطقه گردیده اند.

پژوهش حاضر قصد دارد در ادامه پژوهش هایی که به بررسی آثار و پیامدهای انقلاب اسلامی پرداخته اند به یکی از ابعاد کمتر شناخته شده آن یعنی نقش مهمی که انقلاب اسلامی در مکتب سازی ایفا کرده است و یکی از مصداق های متاخر آن یعنی مکتب شهید سلیمانی بپردازد. (هدف پژوهش) ضرورت پرداختن به این موضوع از دو جهت است: اول آنکه رهبر معظم انقلاب در خطبه های نماز جمعه تهران در تاریخ ۲۷ دیماه ۱۳۹۸ از مخاطبین خود خواستند تا به شهید سلیمانی و راهی که پیمود به عنوان یک «مکتب» نگاه کنند و آن را مورد کنکاش و بررسی بیشتر قرار دهند. دوم اینکه پژوهش حاضر یکی از ابعاد کمتر شناخته شده انقلاب اسلامی و برکات آن را مورد توجه قرار می دهد. این کار می تواند ضمن معرفی دستاوردهای انقلاب اسلامی به نسل جوان؛ به مدیران و برنامه ریزان کشور کمک نماید تا در راستای نشر و گسترش این مکتب اقدامات عملی و میدانی اتخاذ نمایند. سوال اصلی پژوهش این است که مکتب سازی در انقلاب اسلامی ایران چگونه شکل گرفت و مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی به عنوان نمونه متاخر آن، از چه خصوصیات و ویژگی هایی برخوردار است؟ فرضیه پژوهش به نقش امام خمینی (رحمه الله علیه) در مکتب سازی در انقلاب اسلامی اشاره کرده و خصوصیات همچون شهادت طلبی، رویکرد جهادی، اخلاص، فروتنی، تمرکز بر هدف، بصیرت عمیق، آینده نگری، مردم داری و... را به عنوان خصوصیات بارز مکتب شهید قاسم سلیمانی مورد اشاره قرار می دهد. برای این منظور از روش توصیفی-تحلیلی (اسنادی) و برای گردآوری داده ها از روش کتابخانه ای استفاده شده است. شیوه انجام پژوهش بدین صورت است که ابتدا خصوصیات مکتب شهید سلیمانی بر اساس اسناد شفاهی و مکتوب (فرمایشات مقام معظم رهبری و خاطرات همزمان، دوستان و مرتبین با شهید) احصا شده و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد.

۱- پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه پژوهش حاضر به دو دسته از آثار باید پرداخت. نخست آثاری که پیرامون مکتب سازی در انقلاب اسلامی نگاشته شده اند و دیگری آثاری که به بررسی مکتب شهید سلیمانی پرداخته اند. در گروه نخست نتایج جستجو به سه مقاله منتهی گردید: کاوه امیرخانی (۱۳۹۰) در مقاله مکتب

امنیتی امام خمینی (رحمه الله علیه) نشان می دهد نگاه امام خمینی (رحمه الله علیه) به امنیت غیرخطی و برعکس رویکردهای پوزیتیویستی است. مجله حصون در مطلبی به قلم سید علی خامنه ای (۱۳۸۴) شاخص های مکتب سیاسی امام خمینی (رحمه الله علیه) را درهم تنیده بودن معنویت و سیاست، اعتقاد به نقش مردم، نگاه بین المللی و جهانی، پاسداری از ارزش ها و عدالت اجتماعی ذکر کرده است. حاجی صادقی (۱۳۸۴) نیز نقش مردم را در مکتب سیاسی امام خمینی (رحمه الله علیه) بررسی کرده است. این مقاله «جایگاه مردم» را در مکتب سیاسی امام در دو بخش مورد بررسی اجمالی قرار داده است: الف: نقش و میزان تأثیرگذاری مردم در نظام سیاسی اسلام و مکتب سیاسی امام (که به سه نقش مهم اشاره شده است. ۱ - پذیرش حاکمیت و ولایت الهی ۲ - مشارکت عملی ۳ - نظارت عمومی) و ب: جهت گیری مکتب سیاسی امام و اسلام. همانگونه که مرور آثار فوق نشان می دهد در این پژوهش ها به نقش تربیت نیرو و مکتب سازی امام خمینی (رحمه الله علیه) هیچ اشاره ای نشده است.

دسته دوم مقالاتی هستند که پیرامون شخصیت شهید سلیمانی نگاشته شده اند. مرور آثار منتشر شده نشان می دهد معدود آثار نگاشته شده پیرامون شهید سلیمانی بیشتر به بررسی ویژگی های شخصیتی، خاطرات، گردآوری سخنرانی های خود شهید و سایرین درباره او پرداخته اند. شعیب بهمن (۱۳۹۶) در کتاب توافق سلیمانی-پوتین به شرایط منتهی به همکاری نظامی ایران و روسیه در سوریه و نقش شهید سلیمانی در مجاب سازی ولادیمیر پوتین برای این مشارکت پرداخته و امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه را توضیح می دهد. کتاب برادر قاسم اثر ابوذر مهروان فر (۱۳۹۷) به بررسی اندیشه های راهبردی شهید سلیمانی در حوزه ولایت، انقلاب، دفاع مقدس، شهادت و مدافعان حرم پرداخته است. ناصر کاوه (۱۳۹۸) در کتاب من قاسم سلیمانی هستم، سرباز ولایت به تشریح شخصیت شهید سلیمانی، ذکر خاطراتی از او و اقداماتی که برای مقابله با داعش انجام داده است؛ می پردازد. سید محمد موسوی (۱۳۹۸) در مقاله «مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی در دفاع از حریم اهل بیت» به بررسی منش رفتاری و ویژگی های شخصیتی شهید سلیمانی پرداخته و خصوصیات او را از باب روابط فردی، اجتماعی و انضباط مالی تشریح می نماید. همچنین نویسنده در ادامه نقش شهید سلیمانی در تشکیل هسته های مقاومت و نیز پیامدهای آن در منطقه را توضیح می دهد. دهقانی پوده و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹) مکتب شهید سلیمانی را در پنج بعد معنوی و ارزشی، فردی و رفتاری، فرماندهی و مدیریتی، نظامی و عملکردی بررسی کرده اند. عدم پردازش صحیح و ارائه دسته بندی های جدید و نوآورانه، ضعف در روش شناسی و پیگیری قالب توصیفی در نگارش آثار فوق، از جمله نقائص این پژوهش ها است.

۲- تعریف مفاهیم

واژه «مکتب» در ادبیات فارسی به معنای مدرسه و معادل انگلیسی آن School است. این اصطلاح علی رغم کاربرد و استفاده مکرر آن در جامعه ایرانی از شفافیت و ضابطه مندی لازم برخوردار نیست و تعریف دقیق و روشنی برای آن وجود ندارد. به لحاظ واژگانی مکتب هم به معنای مصدر میمی (یعنی کتابت و نوشتن) به کار می‌رود، هم به معنای اسم زمان (زمان نوشتن) و هم به معنای اسم مکان (مکان نوشتن). در زبان عربی و فارسی، مکتب بیشتر به معنای اسم مکان (مکان نگارش و آموزش علم) به کار رفته است. (هدایتی، ۱۳۹۳، ص ۱) در ادبیات سیاسی مکتب را مجموعه‌ای تعریف می‌کنند که به تفسیر انسان و جهان پرداخته و سپس بر اساس آن بایدها و نبایدهای انسانی مشخص و معین می‌گردد. در واقع مکتب مجموعه جهان بینی و ایدئولوژی یک انسان است. (آقانظری و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۸) شهید مطهری مکتب را معادل «ایدئولوژی» دانسته و آن را مجموعه‌ای منظم و روشمند از گزاره‌هایی تعریف می‌کند که خطوط کلی و اصلی زندگی انسان را نشان می‌دهد. (مطهری، ۱۳۸۹: ۵۶) رهبر معظم انقلاب نیز مکتب را در معنای عام خود برای توصیف «نظام فکری و عملی در جهت رفع نیازهای زندگی بشر» و در معنای اخص «دین و آیین» خداوند که از طریق پیامبر به دست بشر رسیده است تعریف نموده‌اند. (نجاران طوسی، ۱۳۹۹: ۷)

در این پژوهش مقصود ما از مکتب مجموعه افکار و آرای منسجم و نظام مندی است ضمن دربرداشتن ویژگی الهام بخشی برای دیگران و ارائه دستورالعمل، دارای حدود و ضوابط مشخصی است که آن را از سایرین متمایز می‌سازد. همچنین مقصود از مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) و مکتب شهید سلیمانی نظام فکری، عقیدتی، ارزشی، رفتاری، سبک و روش زندگی و عمل این شخصیت‌ها در طول حیات آنها است.

۳- مکتب سازی در انقلاب اسلامی

یکی از آثار و برکات انقلاب اسلامی مکتب سازی در آن است. معمار این مکتب سازی امام خمینی (رحمه الله علیه) هستند. امام خمینی (رحمه الله علیه) پس از پنج دهه حکومت پهلوی‌ها در ایران که در آن دین از سیاست جدا گشت و با مظاهر دینی در امور اجتماعی و سیاسی مخالفت گردید یکبار دیگر مکتب اسلام را احیا و بر پایه آن نظام اسلامی را مستقر نمود. (فرازی، ۱۳۷۸: ۷۵-۹۵) امام خمینی (رحمه الله علیه) در طول مبارزات پیروزی انقلاب اسلامی نقطه خلاء زندگی شهروندان ایرانی و

نظام سیاسی را نپرداختن به هویت اسلامی و دور شدن از آن، تحت تاثیر القائات و اندیشه های غربی (کمونیسم و لیبرالیسم) دیدند به همین خاطر کوشیدند تا مفهوم مکتب اسلام و مکتب اهل بیت را در جامعه ایرانی احیا نمایند. معظم له در تشریح وضعیتی که جامعه ایرانی در آن گرفتار آمده بود فرمودند: «مع الاسف ما گم کردیم اسلام را: آن اسلامی که الان دست ماست بکلی از سیاست جدایش کردند. سرش را بریدند. آن چیزی که اصل مطلب است از آن بریدند و جدا کردند و مابقیش را دست ما دادند. همان ما را به این روز نشانده است که ما نمی شناسیم سرّ اسلام را... ما تا پیدا نکنیم اسلام را، تا همه مسلمین پیدا نکنند اسلام را، نمی توانند به مجد خودشان برسند». (امام خمینی، جلد ۱۰: ۴۴۸)

امام خمینی (رحمه الله علیه) نه تنها اسلام را در میان توده های مردم و عوام مسلمین غریب می دانستند بلکه معتقد بودند حتی خواص و «اسلام شناسهای ما هم اسلام را نمی شناسند» (امام خمینی، جلد ۱۱، ص ۳۰۵) لذا سفارش اکید داشتند به اینکه تحقیق و تفحص جدی درباره اسلام و «نگرش جدی به اسلام» بشود و اینکه همه برای «احیای قرآن کریم» و «احیای سنت پیغمبر اسلام» و بازگشت به «اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه وآله وسلم)» قیام و اقدام کنند.

ایشان اسلام را مکتب تحرک معرفی نموده و معتقد بودند «اسلام مکتب تحرک است و قرآن کریم کتاب تحرک، تحرک از طبیعت به غیب، تحرک از مادیت به معنویت، تحرک در راه عدالت، تحرک در برقراری حکومت عدل؛ و مع الأسف آنهایی که می خواستند شوق را غارت کنند و ملت‌های اسلامی را به اسارت بکشند، آنها تبلیغاتی کردند که حتی خود شرفیها هم، آنهایی که غافل بودند از اسلام و از مکتب‌های توحیدی، باورشان آمد.» (امام خمینی، جلد ۸: ۲۹۱)

امام خمینی (رحمه الله علیه) نهضت اسلامی خود را بر پایه مکتب اهل بیت (علیه السلام) بنا کردند و در پرتو این مکتب نظام اسلامی را تاسیس نمودند. در همین مکتب بود که درس آزادگی، عشق به شهادت، توجه به ارزش ها، درهم تنیدگی معنویت و سیاست، استقلال و آزادی، معنویت و تقوا، عدالت اجتماعی، انسانیت و ارزش های انسانی، اتکال و اعتماد به کمک خداوند و در یک کلام حاکمیت دین و تفکر توحیدی به انقلابیون آموخته شد. افرادی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز دفاع از آن را نوعی تکلیف می دانستند. آنچه که امام خمینی (رحمه الله علیه) در انقلاب اسلامی انجام داد صرفا معرفی و بازنشر مکتب اهل بیت (علیه السلام) نبود؛ بلکه تربیت نسل جدیدی از افراد بود که به گفته ایشان از امت پیامبر و ائمه بالاتر بودند: «من با جرأت مدعی هستم که ملت ایران و توده میلیونی آن در عصر حاضر بهتر از ملت حجاز در عهد رسول الله - صلی الله علیه و آله - و کوفه و عراق در عهد امیرالمؤمنین و حسین بن

علی - صلوات الله و سلامه علیهما - می باشند.» (امام خمینی، جلد ۲۱: ۴۱۰)

درحقیقت باید گفت کاری که امام خمینی (رحمه الله علیه) در ایران انجام داد و او را از سایر رهبران انقلابی در جهان متمایز ساخت این بود که دست به نوعی مکتب سازی زد. مکتبی که جاودان ماند و همچنان در حال رشد و بالندگی است. اگر افکار و اندیشه های انقلابی کاسترو، لنین، مارکس، مائو و ... تنها در دوره انقلاب ها برجسته و دنبال گردیدند و در آن شخصیت ها محدود ماندند. مکتبی که امام خمینی برپا ساخت از درون آن مکتب های دیگری همچون مکتب آیت الله خامنه ای و مکتب شهید سلیمانی متولد شد. مکتب هایی که همپای زمان در حال رشد و بالندگی است و برحسب مقتضیات زمان و مکان به بازتولید خود پرداخته و برای مشکلات پیش روی جمهوری اسلامی راهگشایی می نماید. این مکتب سازی را می توان یکی از رازهای ماندگاری و تقویت قدرت ایران در برابر امواج مختلف خصومت ها و تهدیدها دانست. در ادامه به معرفی یکی از این مکاتب پرداخته می شود.

۴- مکتب شهید سلیمانی

شهید سلیمانی تربیت شده مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) و مکتب اهل بیت (علیه السلام) بود و تمام طول حیات خود را صرف تزکیه و تعلم در این مکاتب کرد. از مبارزات زمان شاه برای پیروزی انقلاب اسلامی تا دفاع مقدس و ایستادگی در برابر تجاوز عراق به خاک ایران، از مقابله با حضور اشغالگران در کشورهای همسایه در دو سوی مرزهای ایران تا دفاع از حریم اهل بیت (علیه السلام) در سوریه، همه انعکاس چگونگی تربیت در این مکاتب بود. رهبر انقلاب در این باره اظهار داشتند: «او نمونه ای برجسته ای از تربیت شدگان اسلام و مکتب امام خمینی بود، او همه ی عمر خود را به جهاد در راه خدا گذراند.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳/۱۰/۱۳۹۸)

به همین خاطر توانست آنچه را که به خوبی آموخته بود در فضایی از صمیمیت و دوستی و در مقام یک معلم به جوانان جبهه مقاومت در سراسر منطقه منتقل نماید. برای آنان که مکتب روح الله را از نزدیک لمس نکرده و انقلاب اسلامی را تجربه نکرده بودند همراهی با شهید سلیمانی در میدان های رزم، تجلی درس آموزی در مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) بود. به همین خاطر همچنان که نام امام خمینی (رحمه الله علیه) در ذهن ها و خاطرات مسلمانان سراسر جهان جاودانه ماند، نام و یاد شهید سلیمانی نیز ماندگار گردید. تا جایی که حتی دشمنان او از بیان توانمندی هایش ابایی نداشتند.

کنت پولاک، تحلیلگر سابق سیا و متخصص امور منطقه جنوب غرب آسیا درباره او می نویسد: «هنگامی که بشار اسد در سال ۲۰۱۲ با شکست روبرو شد، این [شهید] سلیمانی بود که شبه نظامیان شیعه را از لبنان، عراق و افغانستان به سوریه آورد و سپس روس ها را در سال ۲۰۱۵ به آنها ملحق کرد. هنگامی که داعش بر شمال عراق غلبه کرد، این [شهید] سلیمانی بود که شیعیان را مسلح کرد و دفاع از بغداد را سازماندهی نمود، جایی که گروههای نیابتی او اغلب در کمین نیروهای آمریکایی بودند. [شهید] سلیمانی همچنین استاد تبلیغات است و با ارسال عکس های [جنایت های] گروههای سلفی از جبهه های جنگ در سراسر منطقه، همه را برای جنگیدن در برابر آنها متقاعد کرد. او استاد صفحه شطرنج منطقه جنوب غرب آسیا است.» (Pollack, 2017: 1) در ادامه برخی از مهمترین شاخصه های مکتب شهید سلیمانی بررسی می گردد

۱-۴- شهادت طلبی

حادثه ی عظیم انقلاب اسلامی ایران یک پدیده استثنایی میان انقلابهای بزرگ دنیا به شمار می آید. بدون فرهنگ ایثار و شهادت طلبی این انقلاب قادر به پیروزی نبود. این فرهنگ برگرفته از فرهنگ عاشورایی امام حسین (علیه السلام) است. فرهنگی که بر پایه های خدا محوری، عدالت خواهی، اعتقاد راسخ بر درستی و بر حق بودن راه اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه وآله وسلم)، و ایستادگی در مقابل دشمن، و ایثار و فداکاری جهت حفظ ارزش های انقلاب و نظام اسلامی، و خستگی ناپذیری و اعتقاد به احدی الحسین پیروزی یا شهادت راه خدا استوار گشته است. مکتب شهید سلیمانی که برخاسته از مکتب اسلام و اهل بیت (علیه السلام) و مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) است دقیقاً بر پایه این مفهوم بنا گردیده است. درحقیقت زندگی آن شهید را می توان تجسم این آیه شریفه قران کریم دانست: تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أحياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (آل عمران، ۱۶۹). عشق به شهادت در آن شهید در مرتبه و درجه ای قرار داشت که رهبر انقلاب در دیدار با خانواده ایشان ابراز داشتند: «خوشا به حالش! او به آرزوی خودش رسید؛ او آرزو داشت؛ برای شهیدشدن گریه می کرد؛ خب خیلی از رفقایش هم رفته بودند و داغدار رفقایش هم بود اما در خودش هم شوق به شهادت جوری بود که اشک او را جاری می کرد؛ به آرزوی خودش رسید. حاج قاسم صد بار در معرض شهادت قرار گرفته بود؛ این بار اوّل نبود، ولی در راه خدا، در راه انجام وظیفه، در راه جهاد فی سبیل الله پروا نداشت.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳/۱۰/۱۳۹۸)

فرهنگ شهادت طلبی ضمن اینکه موجب تقرب به خدا و شکل‌گیری یک محیط انسانی سالم و الهی و شاداب و بانشاط و پر قدرت می‌شود، مایه زدودن رخوت و سستی و خمودگی بیگانگی از زندگی انسانها و هویت دینی بخشیدن در مسیر الهی، مقاومت و پایداری می‌شود. این آثار و برکات شهادت که بارها در کلام امامان معصوم (علیه السلام) بیان گردیده بود نه تنها مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) را به پیروزی رساند بلکه سرلوحه مکتب شهید سلیمانی نیز قرار گرفت. ایشان در طول حیات خود نه تنها پیوسته بر حفظ نام و یاد شهدا تاکید داشت؛ بلکه ناکامی خود در رسیدن به آرزوی شهادت را به عنوان یک حسرت در وصیت نامه خویش منعکس ساخت «خداوند، ای عزیز! من سالها است از کاروانی به جا مانده‌ام و پیوسته کسانی را به سوی آن روانه می‌کنم، اما خود جا مانده‌ام، اما تو خود می‌دانی هرگز نتوانستم آن‌ها را از یاد ببرم. پیوسته یاد آنها، نام آنها، نه در ذهنم بلکه در قلبم و در چشمم، با اشک و آه یاد شدند» (سلیمانی، ۱۳۹۹/۱۰/۵)

نمود بارز این ترویج شهادت طلبی در مکتب شهید سلیمانی را می‌توان در گسترش فرهنگ شهادت طلبی در جبهه مقاومت در منطقه جنوب غرب آسیا سراغ گرفت. جایی که شهادت طلبی رمز پیروزی های حزب الله لبنان و گروههای فلسطینی در برابر تجاوزهای رژیم بعث صهیونیستی گردیده (Bagheri Dolatabadi Et al, 2020: 117) و به نمادی برای سایر گروههای اسلامی و مقاومت از انصار الله یمن تا شیعیان عربستان و بحرین و فاطمیون و زینیون تبدیل شده است.

۴-۲- اخلاص و دینداری

یکی از وجوه بارز مکتب شهید سلیمانی که همه هم‌زمان شهید بر آن تاکید دارند اخلاص و دینداری شهید قاسم سلیمانی است. این خصوصیت در اصل به دو نکته اشاره دارد. نخست به سیره شهید و پابندی آن به آیات قرآن کریم. در قرآن در خصوص اخلاص آمده است: «قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ: بگو: همانا نماز من و عبادات من و زندگی من و مرگ من برای خداوند، پروردگار جهانیان است.» (سوره انعام: ۱۶۲) و نکته دوم درس آموزی در مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) و اهل بیت (علیه السلام). امام خمینی (رحمه الله علیه) نیز در باب اخلاص سفارش می‌کردند: «شما برای خدا کار کنید. برای خدا پیش بروید، برای خدا زحمت بکشید، برای خدا همه کارها را انجام بدهید.» (امام خمینی، ۱۳۹۱: ۵۸۸) زندگی شهید سلیمانی چه در دوران دفاع مقدس و چه پس از آن بر اساس اخلاص در عمل و حرکت در راستای رهنمودهای فوق بود. رهبر معظم انقلاب در دیدار با مردم قم پنج روز پس از شهادت ایشان فرمودند: «بنده بارها به دوستانی که در عرصه‌ی

سیاسی فعّالند این را می گفتم؛ رفتار او را، کارهای او را [می دیدم]...از همه‌ی اینها بالاتر، اخلاص او بود؛ با اخلاص بود؛ این ابزار شجاعت و ابزار تدبیر را برای خدا خرج می کرد؛ اهل تظاهر و ریا و مانند اینها نبود. اخلاص خیلی مهم است. ماها تمرین کنیم در خودمان اخلاص را.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳/۱۰/۱۳۹۸)

تایید رهبر معظم انقلاب بر خصوصیت اخلاص شهید سلیمانی به خوبی نشان دهنده این است که یکی از رازهای موفقیت و محبوبیت شهید سلیمانی در میان توده ها اخلاص در عمل بوده است. چنانکه در قرآن کریم خداوند بشارت داده است: «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا: و هر کس برای کسب رضای خدا چنین کند پس به زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.» (نساء: ۱۱۴) شهید سلیمانی علاوه بر انجام واجبات عبادی به مستحبات نیز توجه ویژه ای داشت. از هر فرصتی برای تلاوت آیات قرآن و دعا و مناجات بهره می جست. مقید به تهجد و نماز شب بود. گریه ها و راز و نیازهای او در دل شب به روشنی تصویری از یک عارف واصل به دست می دهد. کما اینکه یکی از همزمان وی در توصیف اخلاص او عنوان کرد: «حاج قاسم به واسطه توکل به خدا و اخلاص، با وجود بحران های متعدد آزمایشی خاص داشت و برای آنها تدبیر می کرد. او به شدت از ریا و خودنمایی پرهیز می کرد و نمود او یکی بود. آنگونه می نمود که بود. ظاهر بی آرایش و مومنانه او خبر از اخلاص و باطن پاکش می داد.» (دولت پسندی، ۱۳۹۹: ۸-۹)

۴-۳- مردمداری

یکی از آثار و برکات انقلاب اسلامی نزدیک کردن مردم و مسوولان به یکدیگر بود. دیگر همانند گذشته مسوولان و مقامات به قشر یا یک طبقه خاص اقتصادی اجتماعی تعلق نداشتند و فرصت برای خدمت‌گذاری به محرومان و مستضعفان برای همه فراهم بود. همین خصوصیت باعث گردید تا گروه‌های سیاسی مختلف علی رغم ایدئولوژی‌ها و مرام‌های سیاسی متفاوت در کنار یکدیگر قرار گرفته و رهبری امام خمینی (رحمه الله علیه) در مبارزات علیه رژیم شاه را پذیرند. پس از انقلاب نیز امام خمینی (رحمه الله علیه) همواره بر این اصل تأکید داشتند که مردم، عامل پیروزی نهضت بودند؛ و عنصر مهم بقای نهضت نیز مردم هستند. ایشان در این باره فرمودند: «ملت بود که این نهضت را به پیش برد و ملت است که باید از این به بعد نیز به پیش ببرد.» (امام خمینی، جلد ۱۳: ۱۲۱) در نگرش امام، قدرت ملت بزرگترین قدرت شناخته شده است و پیروزی، در قدرت همین ملت ارزیابی می شود. معظم له با این پیش، طوری عمل کردند که مردم نیز باور قلبی پیدا کردند که همه مسوولان خدمتگزار

و خیرخواه آنها هستند. از این رو، بین مدیر یا رهبر و پیروان، نوعی تفاهم برقرار گردید و حکومت جمهوری اسلامی به حکومت بر قلوب تبدیل شد.

این توصیه ها و سیره امام خمینی (رحمه الله علیه) که هیچگاه خود را از مردم جدا نساخت به سرلوحه ای برای پیروان ایشان، بویژه شهید سلیمانی تبدیل گردید تا راه و مکتب امام را در زندگی خود در پیش گرفته و در طول حیات مردمدار باشد. تاسیس بیت الزهرا(س) در کرمان و برگزاری مراسم فاطمیه به صورت پیوسته و در کنار مردم توسط آن شهید، یکی از این جلوه های مردم داری بود. مکانی که تبدیل به محلی برای ملاقات با خانواده های شهدا و جانبازان گردیده بود و به تدریج مردم کرمان و سایر استان ها دانسته بودند در این مکان هر ساله می توانند به دیدار شهید سلیمانی بروند. علاقه شدید حاج قاسم سلیمانی به حضرت زهرا(س) به حدی بود که هر سال در جلسه بیت الزهرا شرکت می کرد و خادم عزاداران می شد. مردم کرمان در ایام فاطمیه اینگونه انس گرفته بودند که در کنار شهید سلیمانی به عزاداری پپردازند و آن شهید عاشقانه به عزاداران خدمت می کرد.

نمونه دیگری از این مردم داری را می توان در حضور شهید سلیمانی در کنار مردم خوزستان در سیل فروردین سال ۱۳۹۸ دید. جایی که زمانی در آنجا برای دفاع از میهن در برابر متجاوزان جنگیده بود و مردمانش را به خوبی می شناخت. او که در طول دوران دفاع مقدس، با لشکر تحت امر خود در عملیات های زیادی از جمله والفجر ۸، کربلای ۴، کربلای ۵ و تک شلمچه حضور مؤثر داشت این بار با همزمان خود در جبهه مقاومت (حشد الشعبی عراق) به کمک مردم سیل زده شتافت. صحبت کردن به زبان عربی برای مردم با لباس و ظاهری ساده، نقطه امیدی برای خانواده های آسیب دیده بود. رهبر انقلاب درباره این خصوصیت شهید سلیمانی و فداکاری ایشان برای تقدیم جان خود در راه دفاع از میهن و هموطنانش می فرمایند: «فداکردن تمام هستی و وجود برای حفظ امنیت کشور و مردم یکی دیگر از خصوصیات این راه [مکتب شهید سلیمانی] است.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷)

۴-۴- بصیرت و فهم عمیق

شهید سلیمانی علی رغم اینکه هیچگونه فعالیت سیاسی و جناحی در کشور نداشت و اکثر اوقات در مأموریت های خارج از کشور قرار داشت اما نسبت به آنچه در داخل کشور اتفاق می افتاد بی تفاوت نبود. راینی های او با اسحاق جهانگیری، معاون رئیس جمهور، برای ایجاد همدلی بیشتر در بین مسوولان برای ایجاد آرامش در جامعه و فرصت سازی برای خدمت به مردم را نمونه ای از این بصیرت باید دانست. (جهانگیری، ۱۳۹۹/۱۰/۱۲) این راینی ها در زمانه ای اتفاق افتاد که دشمن پس از حوادث

سال ۱۳۸۸ و دی ماه ۱۳۹۶ چشم طمع به حوادث داخلی ایران دوخته بود تا از شکاف ایجاد شده در بین مقامات برای تغییر رژیم ایران استفاده نماید. این شیوه رفتار شهید سلیمانی حتی از چشم رهبری پنهان نماند و از آن تعبیر به انقلابی بودن نمودند. «اهل حزب و جناح و مانند اینها نبود، لکن شدت انقلابی بود. انقلاب و انقلابی‌گری خط قرمز قطعی او بود؛ ... در این عوالم تقسیم به احزاب گوناگون و اسم‌های مختلف و جناح‌های مختلف و مانند اینها نبود اما در عالم انقلابی‌گری چرا، به شدت پایبند به انقلاب، پایبند به خط مبارک و نورانی امام راحل (رضوان الله علیه) بود.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸)

رعایت بی طرفی و اعتدال در کلام و رفتار شهید سلیمانی باعث می شد تا قدرت اثرگذاری کلام وی دوچندان گردد و در اکثر مواردی که با فعالین سیاسی به گفتگو می نشست آنان را نسبت به اتخاذ تصمیماتی فوری مجاب سازد. رهبر معظم انقلاب در خصوص بیان اثرگذار و منطقی شهید سلیمانی فرمودند: «اثرگذاری و قانع کننده بودن سخن [ایشان] در عرصه سیاسی حاصل همان شجاعت و تدبیر توامان به علاوه اخلاص است.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸)

بصیرت و دوراندیشی شهید در حوزه منطقه و بین الملل نیز مثال زدنی بود. زیرا هم او بود که پیش از دیگران ضرورت حضور روس‌ها در کنار ایران برای دفاع از دولت سوریه را تشخیص داد و برای مجاب سازی ولادیمیر پوتین به مسکو سفر کرد. او بود که زمانی که داعش به منطقه زینیه سوریه رسید جمعی از نیروهای سپاه را در سال ۱۳۹۱ به سوریه برد تا کار مشاوره نظامی به فرماندهان و سربازان سوری را عهده دار شوند. (چهارباغی، ۱۳۹۹/۱۰/۹) باز باید اشاره کرد که او اولین نفری بود که به درستی تشخیص داد اگر داعش در پشت مرزهای اقلیم کردستان متوقف نگردد در تهران باید با آن جنگید پس به همراه جمعی از نیروهای سپاه قدس برای دفاع از اقلیم کردستان به عراق رفت. («Kurd Press News Agency, 2021) رهبر انقلاب درباره این بُعد از شخصیت شهید سلیمانی می فرماید: «آدم بادرایتی بود، آدم باهوشی بود. در اداره اموری که با کشورها ارتباط داشت و او در آنها دخیل بود، با کمال عقل و درایت رفتار می کرد؛ این را بنده کاملاً حس می کردم.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۰/۱۳) علی مبینی دهکردی از دوستان و هم‌زمان آن شهید نیز در توصیف این خصوصیت ایشان اذعان می دارند: «کسانی که از نزدیک با شهید سلیمانی تعامل داشتند می دیدند که عمیق‌ترین و قوی‌ترین تحلیل‌ها متعلق به حاج قاسم بود؛ حدس‌هایی که می زد درست بود و تشخیص‌هایش نیز بسیار دقیق بود. بخشی از این فهم عمیق متأثر از خصیصه‌های ذاتی ایشان بود و بخشی از آن هم در اثر حضور در محیط‌های مختلف، مطالعه، کسب تجربه و افزایش بینش به دست آمده بود. ایشان در همان

روزهای اول شکل‌گیری امواج بیداری اسلامی در مصر فهم و درک خود را در رابطه با اخوان المسلمین مطرح کرد و دقیقاً مشابه همان چیزی که ایشان پیش‌بینی کرده بود در این کشور اتفاق افتاد.» (مبیینی دهکردی، ۱۳۹۹)

۴-۵- آینده نگری

یکی از ویژگی‌های مومن که در کلام و سیره ائمه بر آن تاکید شده است آینده نگری است. آینده نگری به فرد این امکان را می‌دهد تا با در نظر گرفتن مقدمات و محذورات خود هدف‌هایی را تعیین نموده و برای رسیدن به آن برنامه‌ریزی و خود را از خطرات دور نماید. امام علی (علیه السلام) در این خصوص می‌فرماید: «عقل‌ترین مردم کسی است که بیشتر در عاقبت کارهایش بیندیشد.» (آقاجمال خوانساری، ۱۸۱۶، ج ۲: ۴۸۴) همچنین در نهج البلاغه از آن امام بزرگوار آمده است: «چشم دل انسان خردمند، پایان کارش را می‌بیند و نشیب و فراز خویش را می‌شناسد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۳)

مروار کارنامه زندگی شهید سلیمانی نشان می‌دهد ایشان در همه امور خود آینده‌نگری داشته‌اند. یکی از مصداق‌های این آینده‌نگری را می‌توان در جنگ ۳۳ روز لبنان مشاهده کرد. جنگ ۳۳ روز لبنان درحالی‌به پیروزی رسید که در تمامی جنگ‌های پیش از آن اعراب با ارتش‌های کلاسیک در برابر رژیم بعث رژیم بعث صهیونیستی شکست خورده بودند. راز موفقیت حزب الله در این جنگ در غافلگیر نمودن ارتش رژیم بعث صهیونیستی در جنگ بود. حزب الله در جریان این جنگ برای اولین بار از توان موشکی ضد تانک و بویژه موشک 802 C- خود برای انهدام یک ناوچه ارتش رژیم بعث صهیونیستی در ساحل بیروت استفاده نمود. همچنین نیروهای حزب الله از تونل‌ها و سنگرهای زیرزمینی خود رونمایی کردند که به این نیروها توان جابجایی، غافلگیری و دور زدن تانک‌های رژیم بعث صهیونیستی را می‌داد. این ابتکارات حاصل دوراندیشی شهید سلیمانی برای جنگ احتمالی بین رژیم بعث صهیونیستی و حزب الله بود. نکته‌ای که سید حسن نصرالله در سخنرانی خود به مناسبت چهاردهمین سالروز پیروزی مقاومت لبنان در جنگ ۳۳ روزه ۲۰۰۶ به آن اشاره نمود و از نقش آفرینی شهید سلیمانی در اتاق عملیات جنگ در کنار شهید عماد مغنیه و شهید مصطفی بدرالدین سخن گفت. (نصرالله، ۱۳۹۹)

نمونه دیگر این دوراندیشی را می‌توان در جنگ یمن مشاهده نمود. درحالی‌که از سال ۲۰۱۵ انصارالله یمن درگیر جنگ با عربستان است و از زمین و دریا در محاصره قرار گرفته است؛ کمیته‌های مردمی یمن موفق گردیده‌اند انواع مختلفی از موشک‌ها و پهپادها را علیه فرودگاه‌های نظامی،

تاسیسات نفتی عربستان و مقرهای فرماندهی نیروهای اماراتی و عربستانی به خدمت بگیرند. بکارگیری این تسلیحات به جبهه مقاومت این توان را بخشیده که علاوه بر مقاومت در برابر نیروهای اشغالگر خارجی بتواند کنترل استان‌های غربی و شمالی یمن را در دست بگیرد. تحلیل‌گران خارجی این موفقیت‌ها را حاصل کمک‌های ایران و آموزش‌های نظامی می‌دانند که سال‌ها پیش از شروع بحران به آنها داده شده است. مایکل نایتز، عضو ارشد برنامه نظامی - امنیتی موسسه سیاست خاور نزدیک در واشنگتن که از سال ۲۰۰۶ سفرهای بسیاری به یمن داشته و در سال ۲۰۱۸ از خطوط مقدم جبهه‌های حوثی‌های بازدید کرده است زمان آموزش نظامی یمنی‌ها توسط ایران و ارسال تجهیزات نظامی به این کشور را سال ۲۰۰۹ ذکر کرده است؛ یعنی زمانی که هنوز این کشور درگیر بحران داخلی نشده بود. (Knights, 2018, p.16) اگر این اطلاعات صحیح باشد گویای این نکته است که جبهه مقاومت که تحت فرماندهی شهید سلیمانی قرار داشته است تحلیل کاملاً دقیق و صحیحی از فضای سیاسی یمن داشته و نسبت به تحولات این کشور آینده‌نگری داشته است.

۴-۶- تکلیف‌گرایی

یکی از خصوصیات برجسته مکتب شهید سلیمانی تکلیف‌گرایی است. این خصوصیت برگرفته از مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) است. یکی از ویژگی‌های امام خمینی (رحمه الله علیه) که در بسیاری از منابع و خاطرات یاران و نزدیکان ایشان نقل شده عمل به وظیفه دینی و شرعی و مسئله تکلیف‌گرایی بود. بر اساس این منابع اگر ایشان تشخیص می‌دادند که با اجرای کاری و برنامه‌ای به مقصد و قرب الهی می‌رسند ملاحظه خشودی مردم و یا ناخشودی آنان را نمی‌کردند، و ملامت ملامت‌گران تردیدی در اراده الهی ایشان ایجاد نمی‌کرد. آیت‌الله محمدرضا توسلی از اعضای دفتر امام در این باره به پیام تهدیدآمیزی اشاره می‌کنند که توسط فردی به نام بهبودی از طرف شاه برای امام فرستاده شده بود تا ایشان را از صحبت درباره لوایح ششگانه و رفرندوم برحذر دارند و امام در پاسخ اعلام کرده بودند «من آنجایی که تشخیص بدهم و وظیفه دینی‌ام ایجاب بکند، چه با قلم، چه با بیان، وظیفه‌ام را انجام خواهم داد. گرچه در خانه‌ام محصور باشم» (رودوسی، ۱۳۹۴: ۲۱) معظم له بارها بر این نکته که مومن در هر زمان باید به وظیفه دینی که برعهده دارد عمل نماید تاکید و تصریح می‌کردند که اینک حضور در جبهه‌های جنگ را نوعی تکلیف دینی برای جوانان برشمردند. امام خمینی (رحمه الله علیه) در باب این تکلیف فرمودند: «ما یک تکلیفی داریم، ما مکلفیم، خدا به ما تکلیف کرده است، که با این مخالفین اسلام و مخالفین ملت اسلام معارضه کنیم، یا پیش می‌بریم، یا نمی‌بریم» (امام خمینی، جلد ۹، ص ۴۱۰)

این تکلیف گرایی در مکتب شهید سلیمانی نیز به خوبی دیده می شود. ایشان نیز هم در مقام یکی فرمانده به هنگام سخنرانی و روحیه بخشی به نیروها از تکلیف قرار گرفته بر دوش آنان صحبت می نمود و هم خود شخصاً اعتقاد داشت که دفاع از ایران و حریم اهل بیت (علیه السلام) نوعی تکلیف دینی است که بر دوش او نهاده شده است. به همین خاطر حتی آنجایی که سمت‌های سیاسی یا مدیریتی در داخل کشور به ایشان پیشنهاد شد از پذیرش آن امتناع نمودند. اسحاق جهانگیری در خاطره ای از شهید نقل می کند: «یکی دو بار هم به دلایلی من با او صحبت کردم که شما دوره طولانی در این مسئولیت بوده‌ای و کارهای خودت را انجام داده‌ای و خوب هم انجام داده‌ای و حالا بیا کارهای دیگری انجام بده. همیشه تعبیرش این بود که برای این کارها متقاضی خیلی زیاد هست و افراد زیادی هستند که خودشان می‌خواهند این مسئولیت‌ها را قبول کنند؛ جایی که من هستم، من می‌توانم این کار را انجام بدهم و شاید الآن آقا (مقام معظم رهبری) مناسب‌تر از من کسی را برای اینجا نداشته باشند. دلیل ندارد جایی که خودم احساس می‌کنم مفید هستم و دارم نقش ایفا می‌کنم را رها کنم و بروم جای دیگری که می‌دانم کسانی دیگر دنبال آن هستند» (جهانگیری، ۱۳۹۹/۱۰/۱۲) شهید سلیمانی در پیامی که در سال ۱۳۹۳ برای فرماندهان مقاومت در فلسطین ارسال کردند به خوبی احساس تکلیف خود نسبت به مبارزه با ظلم و تداوم راه مقاومت را ترسیم نموده اند: «ما در محضر خدای عز و جل، با شهدا عهد می‌بندیم که بر عهد خود پایبند بمانیم و دگرگونه نشویم؛ همانگونه که بودیم و هستیم به تکلیف دینی خود در حمایت از مقاومت عمل کنیم؛ ما تاکید می‌کنیم که در اصرار برای پیروزی مقاومت و بالابردن آن تا پیروزی ادامه خواهیم داد.» (کاو، ۱۳۹۸، ص ۲۳) رهبر معظم انقلاب اسلامی در توصیف این خصوصیت مکتب شهید سلیمانی فرمودند: «نشانه دیگر این مکتب، ایمان و تعهد است که در ترکیب با حرکت جهانی حتی موجب تحسین قدرت های بزرگ می شود.» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶)

۴-۷- اخلاق مداری و تقید در امور دینی

یکی از آثار انقلاب اسلامی و مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) تقویت هویت اسلامی در مردم ایران بود. انقلاب اسلامی همانگونه در بیانیه گام دوم انقلاب از سوی رهبری تشریح شده است عبار معنویت را در جامعه ایران بالا برد «رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دل‌های مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد... مساجد و فضاهای دینی رونقی بی‌سابقه گرفت. صف نوبت برای اعتکاف از هزاران جوان و استاد و دانشجو و زن و مرد و صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهاد سازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد. نماز

و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه‌جا بویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه‌روز بیشتر و باکیفیت‌تر شده است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲: ۶)

شهید سلیمانی در چنین فضایی رشد و نمو معنوی خود را طی کرد و از مکتب امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) درس آموزی نمود. مکتبی که تربیت سیاسی آن بر پایه اصول توحیدمحوری، فطرت‌محوری، تزکیه-محوری و اخلاق‌مداری بنا شده بود و در آن بر مولفه‌هایی همچون آگاهی، خودشناسی، آزادی، استقلال، عدالت تاکید می‌شد. (سلحشوری و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۱۱) مکتبی که حتی در جبهه‌های جنگ آن نیز رعایت اخلاق یک اصل واجب و جهاد نوعی میدان تربیت نفس بود و به فرموده امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) «اسلام نیامده است که جنگ بکند. اسلام نیامده که کشورگیری کند. نیامده فتح بکند. اسلام و سایر ادیان حقه آمده‌اند که مردم را از این خسران بیرون بکنند و وارد کنند در حصار ایمان.» (امام خمینی، جلد ۲: ۴۲۴) شهید سلیمانی در دوران دفاع مقدس با این ادبیات امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) روح و نفس خود را جلا داد؛ اینکه «باید انسان تمام امیال خودش را فدای میل اسلام، حکم و احکام اسلام بکند.» (امام خمینی، جلد ۱۶: ۲۸۷) اینکه «همه امور انسان خدایی باید باشد.» لذا این توصیه‌ها به تدریج در سیره و سلوک شهید سلیمانی متجلی شد و همه دوستان و کسانی که او را از نزدیک می‌شناختند بر اخلاق‌مداری و تقید او به امور دینی صحه گذاردند. به نحوی که رهبر معظم انقلاب در توصیف مکتب شهید سلیمانی و خصوصیات اخلاقی وی اظهار داشتند: «به شدت مراقب حدود شرعی بود. در میدان جنگ، گاهی افراد حدود الهی را فراموش می‌کنند، می‌گویند وقت این حرفها نیست؛ او نه، او مراقب بود. آنجایی که نباید سلاح به کار برود، سلاح به کار نمی‌برد؛ مراقب بود که به کسی تعدی نشود، ظلم نشود؛ احتیاط‌هایی می‌کرد که معمولاً در عرصه نظامی، خیلی‌ها این احتیاط‌ها را لازم نمی‌دانند؛ [لکن] او احتیاط می‌کرد.» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸)

حجه‌الاسلام و المسلمین اسماعیل سعادت نژاد از دوستان و نزدیکان شهید در توصیف معنویت ایشان می‌گوید: «آن چیزی که حاج قاسم را حاج قاسم کرد شخصیت معنوی، خداپرستی، امام‌حسینی‌بودن و هیاتی بودن ایشان و اهمیت دادن به روزه‌ها بود. و نیز حاج قاسم یک آدم به تمام معنا مخلص بود و همیشه با قرآن مانوس بود و همیشه قرآن همراه او بود و به جرات می‌گویم اگر حاج قاسم یک هفته می‌شد و روزه نمی‌شنید دلش می‌گرفت و روانش به هم می‌ریخت.» (سعادت نژاد، ۱۳۹۹)

۴-۸- دشمن شناسی

چهل و سه سال از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران می گذرد. انقلابی که منافع آمریکا در ایران و منطقه جنوب غرب آسیا را به خطر انداخت و به چالشی برای سیاست خارجی این کشور در منطقه تبدیل شد. در طول این مدت دو نگاه در ایران نسبت به ایالات متحده شکل گرفت: نگاهی که آمریکا را در مقام ابرقدرت جهان دید و از ضرورت گفتگو و تعامل با آن سخن گفت و نگاه دیگر که آن را نماد استکبار تلقی کرده و بر بی اعتمادی بر آن و دشمنی اش با انقلاب اسلامی تاکید کرد. (ر.ک: نوش آبادی، ۱۳۹۶) نگاه دوم برخاسته از مکتب امام خمینی (رحمه الله علیه) بود. مکتبی که پس از امام خمینی (رحمه الله علیه) در عرصه سیاسی توسط رهبری تداوم پیدا کرد و شهید سلیمانی در آن پرورش یافت. در ادبیات امام خمینی (رحمه الله علیه) رابطه ایران و آمریکا «رابطه گرگ و میش» توصیف گردید و در شرح قطع روابط دو کشور اعلام شد: «اگر کارتر در عمر خود یک کار کرده باشد که بتوان گفت به خیر و صلاح مظلوم است، همین قطع رابطه است. رابطه بین یک ملت بپاخاسته برای رهایی از چنگال چپاولگران بین المللی با یک چپاولگر عالم خوار، همیشه به ضرر ملت مظلوم و به نفع چپاولگر است. ما این قطع رابطه را به فال نیک می گیریم؛ چون که این قطع رابطه دلیلی بر قطع امید آمریکا از ایران است.» (امام خمینی، جلد ۱۲: ۲۳۴)

نوع کنش و رفتار شهید سلیمانی در تحلیل روابط بین الملل منطبق با دیدگاههای امام خمینی (رحمه الله علیه) و بر اساس اصل بی اعتمادی به غرب و تلقی استکبار از رفتار سیاسی آمریکا بنا گردیده بود. به همین خاطر محور تمام برنامه های منطقه ای و جهانی ایشان بر چگونگی مقاومت در برابر استکبار و به شکست کشاندن آن بنا گردیده بود. رهبری در توصیف این مکتب و چگونگی عملکرد آن می فرماید: «لان در دنیای اسلام هر جایی که بنای مقاومت در مقابل زورگویی استکبار را داشته باشند، مظهرشان و اسم رمزشان شهید سلیمانی است. در کشورهای مختلف او را احترام می کنند، تکریم می کنند، عکسش را می زنند، نامش را پخش می کنند، برایش مجلس درست می کنند. در واقع ایشان نرم افزار مقاومت را و الگوی مبارزه را به ملتها تعلیم کرد، به ملتها سرایت داد، در ملتها رایج کرد» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۰/۵).

۴-۹- شجاعت و شهامت

مکتب شهید سلیمانی را «مکتب شجاعان» باید خواند. مکتبی که با تکیه بر نصرت و عنایت الهی بنا شده و ولایت پذیری و استقامت را در سرلوحه برنامه های خود دارد هیچگاه در برابر دشمن زانو

نخواهد زد. این مکتب الگوی خود را از عاشورا و نهضت امام حسین (علیه السلام) گرفت و در سیر تحولات منتهی به پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی آب دیده گردید. این نکته را هم در کلام هم‌زمان شهید می توان به وفور یافت و هم در بیان مقام فرماندهی کل نیروهای مسلح کشور؛ آنجاکه رهبری در توصیف آن شهید اظهار داشتند: «او مظهر شجاعت بود، مظهر مقاومت بود؛ این را همه مشاهده می کردند و می دیدند. (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۰/۵)» یک نمونه از تدبیر و شجاعت او که این را دشمنان او خوب می دانند - شاید بعضی از دوستان ندانند - این بود که او به کمک ملت‌های منطقه یا با کمک‌هایی که به ملت‌های منطقه کرد، توانست همه‌ی نقشه‌های نامشروع آمریکا در منطقه‌ی غرب آسیا را خنثی کند. این آدم توانست در مقابل همه‌ی نقشه‌هایی که با پول، با تشکیلات تبلیغاتی وسیع آمریکایی، با توانایی‌های دیپلماسی آمریکایی، زورگویی‌هایی که آمریکایی‌ها روی سیاستمداران دنیا بخصوص کشورهای ضعیف دارند، تهیه شده بود قد علم کند و این نقشه‌ها را در این منطقه‌ی غرب آسیا خنثی کند. (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳) ناصر کاوه در توصیف شجاعت شهید سلیمانی اینگونه نقل خاطره می کند: «من که مضطرب شده بودم چندبار به حاجی گفتم جنگنده‌ها دارند به ما نزدیک می شوند... اما ایشان با آرامش به نوشتن ادامه داد و حتی سرش را هم بلند نکرد که نگاهشان کند... چند دقیقه بعد به منطقه که رسیدیم سردار سلیمانی در نقطه صفر مرزی نماز شکر خواند و برگشتیم.» (کاوه، ۱۳۹۹: ۴۶)

۴-۱۰-۱- خدمت‌رسانی به محرومان

اساس انقلاب اسلامی از ابتدا بر خدمت به محرومان و مستضعفان بنا گردید. شکل‌گیری نهادهایی همچون سازمان مستضعفان، کمیته امداد امام خمینی (رحمه الله علیه)، جهاد سازندگی و... برای زدودن محرومیت از چهره روستاها و شهرهای ایران بود. شهید سلیمانی چه در آن دوران و چه زمانی که در مناطق جنوب شرقی کشور خدمت نمود پیوسته در مسیر محرومیت‌زدایی حرکت کرد. او بود که حرکت‌های جهادی را در سیستان و بلوچستان برای نخستین بار شروع کرد و سپس به الگویی کشوری تبدیل گردید. او محرومیت‌زدایی را صرفاً در داخل کشور ندید و حتی وقتی در مقام فرماندهی سپاه قدس قرار گرفت خدمت‌رسانی به شیعیان محروم جنوب لبنان و مناطق جنگ‌زده در غزه را در صدر برنامه‌های خود نشان داد. شهید سلیمانی به خوبی می دانست که این دست‌فعلات‌های عمرانی و فرهنگی است که می تواند قلب و دل مردمان را تسخیر کرده و آنان را مجذوب انقلاب اسلامی سازد. صدور انقلاب اسلامی از دریچه نگاه او با اقدامات فرهنگی و محرومیت‌زدایی محقق می شد. به همین

خاطر بود که نام و آوازه ایشان در سراسر منطقه پیچید و به چهره ای نام آشنا برای همه تبدیل گردید. محمود چهارباغی، فرمانده توپخانه سپاه پاسداران در توصیف این آوازه و محبوبیت می گوید: «مردم نُبل و الزهراء که سالها در محاصره بودند، وقتی فهمیدند ایرانی ها آمدند باورشون نمی شد که حاج قاسم هم در بین ایرانی هاست. شنیدند که حاج قاسم آمده است، من نمی دانم که چگونه یکدفعه تمام مردم نُبل فهمیدند که حاج قاسم آمده است. می آمدند و می گفتند: حاج قاسم کجاست؟ حاج قاسم کجاست؟»^{۱۳۹۹/۳/۶} علاقه داشتند که او را ببینند و با او عکس بگیرند، او هم در خانه ها، در کوچه ها دست روی سر دختران کوچک و پسر بچه های کوچک می کشید، به آن ها شیرینی و شکلات می داد، گویی همه ی دنیا را به آن ها داده باشی.»^{۱۳۹۹/۳/۶} (چهارباغی، ۱۳۹۹/۳/۶)

درحقیقت همانگونه که مقام معظم رهبری نیز اظهار داشتند روحیه فداکاری و نوع دوستی آن شهید به حدی بود که «برایش این ملت و آن ملت و مانند اینها [مطرح] نبود؛ نوع دوست بود، واقعاً حالت فداکاری برای همه داشت.»^{۱۳۹۹/۱۰/۵} (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۰/۵) و این فداکاری با معنویت و اخلاص درهم آمیخته شده بود. این خصوصیات شهید سلیمانی مکتبی ساخت که در سراسر منطقه به نام مکتب شهید سلیمانی شناخته می شود و دیگر رهبران مقاومت می کوشند تا از آن الگو بگیرند.

۴-۱۱- تمرکز بر هدف

خصوصیت دیگر مکتب شهید سلیمانی تمرکز بر هدف بود. آنچه را که رهبری از او به عنوان یک فرمانده مطالبه می کردند در دستور کار خود قرار می داد و تا رسیدن به مقصود از آن دست نمی کشید. به فرموده رهبری او فرماندهی بود که «بدون ترس از سختی ها و ناملایمات، حرف و حدیث ها در راه خدا تا رسیدن به هدف و نتیجه مطلوب از پای نشست و به تلاش های خود ادامه داد.»^{۱۳۹۸/۱۰/۱۳} (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳) نه سختی ها او را از مسیر خود بازداشت و نه موانع و مشکلات. نه از تحریم ترسید و نه از تهدید. «یک فرمانده جنگاور مسلط بر عرصه ی نظامی بود»^{۱۳۹۸/۱۰/۱۳} (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳) او بود که میدان جنگ را مشخص می کرد. لذا هم در زمان حیات خود و هم با شهادتش دشمن را شکست داد. «در زمان زنده بودنش استکبار را شکست داد، دلیلش اینکه رئیس جمهور آمریکا آمد گفت: ما هفت تریلیون دلار خرج کردیم در عراق و هیچ چیز گیرمان نیامد؛ [حتی] مجبور شد شب تاریک بیاید یک وقتی در یک پایگاه آمریکایی در عراق بنشیند و برود. این را همه ی دنیا قبول کردند که آمریکا در عراق و سوریه بخصوص در عراق- به مقاصد خودش نرسیده؛ چرا؟ چه کسی در این قضیه فعال بود؟ قهرمان این کار سلیمانی بود. بنابراین در زمان حیات

خودش اینها را شکست داد.» (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۰/۵) با شهادت خود نیز آمریکا را شکست داد زیرا «در میدان روبه‌روی جنگ با او مواجه نشدند، دولت آمریکا دزدانه و بزدلانه او را ترور کرد، خودشان هم اعتراف کردند.» (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷) حجه الاسلام و المسلمین اسماعیل سعادت نژاد درخصوص استکبارستیزی ایشان و تمرکز بر هدف نقل می‌کنند: «در اشغال عراق قبل از اینکه اشغال صورت بگیرد جلسه ای داشت با برادران مجاهدین عراقی و اینکه در مقابل تهاجم آمریکا چکار باید بکنیم. دیدگاه‌ها مختلف بود که با آمریکا همراه شویم یا نه. حاج قاسم یک اصل را مطرح کرد که هیچ یک از دوستانی که با ما کار می‌کنند حق ندارند با آمریکا همکاری کنند. یکی از حضار که خدا رحمتشان کند حرف حاج قاسم را برنتابید و گفت شما چی می‌گویید حاج قاسم؟ شما می‌دونید مردم عراق از ظلم و ستم صدام چی کشیدند؟ یعنی ما ظلم بکشیم؟ حاج قاسم گفتند باید تهدید به عنوان فرصت استفاده کنیم ولی نباید زیر پرچم آمریکا برویم. و آن فرد هم با تاکید سختی گفت من حتی اگر شمر هم بیاد با صدام مقابله کنه باهاش همکاری می‌کنم! حاج قاسم هم عصبانی شد و گفت اگر بخوای با آمریکا همکاری کنی از جمع ما نیستی و حاج قاسم خیلی محکم برخورد کرد. حاج قاسم از ابتدا و تا انتهای اشغال عراق توسط امریکا به هیچ کس از اطرافیان خودش اجازه نداد که با آمریکا همراه شود و کسی هم همراه می‌شد سریعاً طردش می‌کرد.» (سعادت نژاد، ۱۳۹۹)

نتیجه‌گیری

همانگونه که یافته‌های پژوهش نشان داد برای مکتب شهید سلیمانی خصوصیات و ویژگی‌های زیر را می‌توان برشمرد: شهادت‌طلبی، شجاعت و شهامت، اخلاص و دینداری، آینده‌نگری، تکلیف‌گرایی، اخلاق‌مداری، خدمت‌رسانی به محرومان، دشمن‌شناسی و تمرکز بر هدف. این خصوصیات را می‌توان در دو بعد دسته‌بندی کرد: بعد فردی و بعد مدیریتی. شناسایی سایر ابعاد این مکتب پژوهش‌های دیگری را می‌طلبد که پرداختن به آن از توان این پژوهش خارج بود و انجام آن به سایر پژوهشگران پیشنهاد می‌گردد. همچنین ذکر این نکته ضروری است که آنچه انقلاب اسلامی را تداوم خواهد بخشید زنده نگه داشتن مکتب امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و مکتب شهید سلیمانی و هم‌زمان ایشان است. لذا بررسی دقیق‌تر این دو مکتب به شکل مقایسه‌ای و تشریح مکتب آیت‌الله خامنه‌ای از جمله اقداماتی است که باید برای آن برنامه‌ریزی لازم صورت پذیرد. پژوهش حاضر به دلیل گذشت حدود یکسال از شهادت شهید سلیمانی و کمبود آثار نگاشته شده پیرامون ایشان با اتکا به توصیفات رهبر معظم انقلاب از آن شهید و برخی هم‌زمانش تنظیم گردید لازم است برای غنا

بخشیدن به ادبیات این مکتب؛ و کارهای پژوهشی عمیق تر درباره شخصیت شهید سلیمانی داده های لازم فراهم گردد. گردآوری این داده ها نیاز به مصاحبه های طبقه بندی شده از زبان همه همزمان ایشان و انتشار آن دارد تا نسل آتی و پژوهشگران شناخت صحیح و کامل تری به دست آورند. انجام این کار به همه مسوولان بویژه بنیاد شهید سلیمانی پیشنهاد می گردد.

کتابنامه

قرآن کریم.

امام خمینی، روح الله (۱۳۹۱). تهذیب نفس و سیر و سلوک از دیدگام امام خمینی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۰/۱۳). پیام تسلیت رهبر انقلاب در پی شهادت سردار شهید سپهبد قاسم سلیمانی و شهدای همراه او، قابل دسترس در: <https://www.soleimany.ir/news/97>

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸). بیانات در منزل سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی، قابل دسترس در: <https://www.soleimany.ir/news/101>

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۰/۱۵). بیانات رهبر انقلاب در دیدار دست اندرکاران مراسم سالگرد شهادت حاج قاسم سلیمانی و خانواده شهید سلیمانی، قابل دسترس در:

<https://www.soleimany.ir/news/27>

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۱/۱۶). بیانات معظم له در دیدار با اقشار مردم، قابل دسترس در: www.khamenei.ir

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۰/۱۸). بیانات در دیدار با مردم قم، قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44628>

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۶۸/۳/۲). روزنامه جمهوری اسلامی.

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸/۲/۲۶). بیانات در دیدار مسوولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=29736>

آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۰/۲۷). خطبه های نماز جمعه تهران رهبر انقلاب پس از شهادت

حاج قاسم سلیمانی، قابل دسترس در: <https://www.soleimany.ir/news/96>

آقاجمال خوانساری، محمد بن حسین (۱۸۱۶). شرح غرر الحکم، ج ۲، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.

آقانظری، حسن؛ توکلی، محمدجواد؛ بیدار، محمد (۱۳۹۷). «معناشناسی مکتب، نظام و علم در ادبیات

اقتصاد اسلامی»، معرفت اقتصاد اسلامی، سال ۱۰، شماره ۱۹، صص ۲۵-۴۶.

امیری، سروش و کیانی، جواد (۱۳۹۸). «گفتمان مقاومت شهید قاسم سلیمانی در دیپلماسی و روابط

بین الملل»، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، دوره ۵، شماره ۲، صص ۹-۳۰.

امیرخانی، کاوه (۱۳۹۰). «مکتب امنیتی امام خمینی (ره)»، مطالعات راهبردی، سال ۱۴، شماره ۴، صص ۷۹-۱۰۴.

باقری دولت آبادی، علی و سیابوشی، حسین (۱۳۹۹). «تعامل و تقابل «گفتمان های سیاسی» و «راهبردهای

ملی» در سیاست خارجی ایران»، فصلنامه راهبرد سیاسی، دوره ۵، شماره ۱۲، صص ۶۷-۹۴.

بهمن، شعیب (۱۳۹۶). توافق سلیمانی-پوتین: امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه، تهران: موسسه

اندیشه سازان نور.

جهانگیری، اسحاق (۱۳۹۹/۱۰/۱۲). خاطرات شنیدنی جهانگیری از سردار سلیمانی، خبرگزاری تابناک،

قابل دسترس در: <https://www.tabnak.ir/fa/news/1025220>

چهارباغی، محمود (۱۳۹۹/۳/۶). روایت های سردار چهارباغی از شهید سلیمانی، خبرگزاری دانشجو، قابل

دسترس در: <https://snn.ir/fa/news/850409>

چهارباغی، محمود (۱۳۹۹/۱۰/۹). ماجرای ۱۸ روز محاصره حاج قاسم در حلب، خبرگزاری تسنیم، قابل

دسترس در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/10/09/2410608>

خامنه ای، سید علی (۱۳۸۴). «شاخص های مکتب سیاسی امام خمینی (ره)»، مجله حصون، شماره ۳،

صص ۱-۳.

خامنه ای، سید علی (۱۳۹۷/۱۱/۲۲). بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

دولت پسندی، مهناز (۱۳۹۹). «شناسایی اصول و مبانی و مولفه های مدیریت جهادی مبتنی بر مکتب شهید

سلیمانی»، دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی الگوی تربیت

مدیران جهادی تمدن ساز، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).

دهقانی پوده، حسین؛ پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۹). «تدوین الگوی فرماندهی شهید سلیمانی»، مدیریت

اسلامی، سال ۲۸، شماره ۲، صص ۱۳-۳۷.

رودوسری، حسین (۱۳۹۴). پرتوی از خورشید، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

سعادت نژاد، اسماعیل (۱۳۹۹). شاخص های فرهنگی در مکتب شهید سلیمانی، سخنرانی در دانشکده

مدیریت دانشگاه امام حسین (ع)، قابل دسترس در: <http://www.ihu.ac.ir/news/news/1411>

سلحشوری، احمد؛ یداللهی فر، محمدجواد؛ خنکدار طارسی، معصومه (۱۳۹۱). «مبانی و مولفه های تربیت

سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره)»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، دوره ۲، شماره ۵، صص ۱۱۱-۱۲۶.

سلیمانی، غلامعلی و رضاپور، دانیال (۱۳۹۹). «استراتژی ایران در عراق پسا داعش با تاکید بر گروه های

بسیج مردمی عراق»، فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی سال ۹، شماره ۲، صص ۲۷-۴۹.

سلیمانی، قاسم (۱۳۹۹/۱۰/۵). وصیت نامه سیاسی الهی شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، قابل دسترس در:

<https://www.soleimany.ir/news/15>

شفیعی سیف آبادی، محسن (۱۳۹۸). «سردار سلیمانی و بسیج مردمی در عراق و سوریه (زمینه های شکل گیری تا

نقش و نیت شهید سلیمانی)»، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، دوره ۵، شماره ۲، صص ۸۵-۱۰۹.

شریف رضی، محمد بن حسین (۱۳۹۸). نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، چاپ سی و سوم، تهران:

علمی و فرهنگی.

فراتی، عبدالوهاب (۱۳۷۸). «مفهوم حکومت اسلامی و جمهوری اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)»،

فصلنامه ای علوم سیاسی، سال دوم، شماره پنجم، صص ۲۳۳-۲۳۴.

فدائی دولت، فریدون و آقائی، سید داود (۱۳۹۹). «بررسی مسئولیت حمایت جمهوری اسلامی ایران در جریان بحران سوریه»، مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره ۹، شماره ۱، صص ۲۰۳-۲۲۴.
 فولادی، محمد (۱۳۸۷). «استراتژی وحدت جهان اسلام در اندیشه‌ی امام خمینی (ره)»، فصل‌نامه‌ی معرفت، شماره ۱۲۶، صص ۷۵-۹۵.

کاوه، ناصر (۱۳۹۸). من قاسم سلیمانی هستم، سرباز ولایت، تهران: نوآوران سینا.
 مبینی دهکردی، علی (۱۳۹۹). شاخص‌های مدیریت راهبردی شهید سلیمانی برای تولید قدرت، سخنرانی در دانشگاه امام حسین (ع)، قابل دسترس در: <https://sm-soleimani.com>
 مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار شهید مطهری، جلد ۲، تهران: صدرا.

مهر واران فر، ابوذر (۱۳۹۷). برادر قاسم، تهران: مهر امیرالمومنین (ع).
 موسوی، سید محمود (۱۳۹۹). «بررسی مقایسه‌ای مؤلفه‌های پراگماتیک مقاومت و خلافت مجازی آمریکا در پس‌افزیک داعش بر اساس نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای»، دو فصلنامه مطالعات قدرت نرم، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۳۳۵-۳۵۳.

نجاران طوسی، حامد (۱۳۹۹). «مفهوم مکتب در منظومه فکری امام خامنه‌ای»، دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی الگوی تربیت مدیران جهادی و تمدن ساز، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).

نصرالله، سید حسن (۱۳۹۹). اسرائیل باید همچنان در آماده باش و منتظر پاسخ ما باشد، تابناک، ۲۴ مرداد ۱۳۹۹، قابل دسترس در: <https://www.tabnak.ir/fa/news/996611>

نوش آبادی، حسین (۱۳۹۶). دیپلماسی و نقشه راه در روابط بین‌الملل: برگرفته شده از سخنان امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، تهران: مجد.

هدایتی، احمدرضا (۱۳۹۳). آشنایی اجمالی با مفهوم مکتب، وب‌سایت ره توشه، قابل دسترس در: <http://rahtooshe.com/?p=2383>

Bagheri Dolatabadi, ali; Beigi, Mehdi; Choul, Aicha (2020), "Understanding the Power of Hezbollah: The Secret to its Victories, and its Permanence in the Lebanes Political Arena", Journal of Contemporary Research on Islamic Revolution, Vol. 2, No. 4, PP. 109-129.

Esposito, J. L. (1990), The Iranian Revolution: Its Global Impact, University Press of Florida.

Kurd Press News Agency (2021), "KRG rep. says Gen. Soleimani helped Kurdistan to fight ISIS", Janu. 5, 2012, Available at: <https://kurdpress.com/en/news/291/KRG-rep-says-Gen-Soleimani-helped-Kurdistan-to-fight-ISIS/>

Pollack, Kenneth M. (2017), "Major General Qasem Soleimani", Time Magazine, April 19, 2017, Available at: <https://time.com/collection-post/4736337/qasem-soleimani/>